

DOI 10.31558/2519-2949.2021.2.3

УДК 321.727(460)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНСТИТУТ МОНАРХІЇ ЯК ГАРАНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В ІСПАНІЇ

У статті йдеться про роль, місце та значення інституту монархії в особі короля Хуана Карлоса I у переході іспанського суспільства від майже 40-річної авторитарної диктатури Ф. Франко до повноцінної конституційної демократичної монархії. Акцентується на тому, що модель іспанського демократичного транзиту вважається в світовій політологічній науці хрестоматійною, яка апробована низкою країн світу. Вивчаються політичні, соціально-економічні, правові та регіональні передумови мирного демонтажу франкізму. Особлива увага приділена формуванню особистих якостей іспанського монарха Хуана Карлоса I як ліберала, ініціатора та гаранта демократичних реформ, його вмінню підбирати і оточувати себе політиками-інтелектуалами, прихильниками демократичних змін, комунікувати з різними прошарками іспанського політикуму, його політичній інтуїції, рішучості, послідовності, відповідальності та мужності. За допомогою використання розлого фактологічного матеріалу з найновіших іспанських джерел стверджується, що інститут монархії, відновлений в Іспанії у 1975 році, став запорукою і фундаментом політичного примирення різновекторних політичних груп і партій, включаючи комуністів та соціалістів. Це відбулося шляхом перемовин й підписання пакту національної згоди (Пактів Монклоа). Король виступив у ролі ініціатора та гаранта незворотнього іспанського демократичного транзиту у мирний та правовий спосіб. Констатується вирішальна й непересічна роль Хуана Карлоса I у придушенні у лютому 1981 року спроби нового військового перевороту з метою ліквідувати демократичні зміни і повернути країну до авторитарної системи та поширенню в іспанській спільноті хуанкарлізму, тобто поваги та захоплення постаттю іспанського монарха. Простежується еволюція інституту монархії в Іспанії: від абсолютної, авторитарної до конституційно-парламентської, демократичної, наголошується на прогресивній ролі монархічного ладу в сучасних умовах.

Ключові слова: монархія, демократичний транзит, Хуан Карлос I, франкізм, «бункер», військовий переворот.

Однією із визначальних тенденцій сучасних світових процесів є перехід до демократії. Як відомо, С. Хантінгтон визначив «три хвилі» глобальної демократизації, третя з яких започаткована 1974-1975 роками і пов'язана з падінням авторитарних диктатур на Піренейському півострові, а демократичні революції наприкінці 1989-х – початку 1990-х років у Східній Європі, розпад СРСР і Югославії та поява на їхніх теренах низки нових суверенних держав найбільш вірогідно є її завершенням. Щоправда, питання щодо прикінцевого завершення «третьої хвилі» демократизації сьогодні активно дебатується [1, с. 13, 52, 179]. Так, за чверть століття, після початку «третьої хвилі» демократизації, кількість демократій у світі збільшилась більше, ніж утричі. Якщо в 1974 році у світі нараховувалось тільки 39 демократичних країн (27,5% від загального числа), то на кінець 2015 року їхня кількість зросла до 125 (64% від загального числа) [2, с. 114].

Іспанія, за С. Хантінгтоном, як і Україна, належить до «третьої хвилі» демократизації. Іспанський варіант переходу від франкістського авторитарного режиму до повноцінної парламентської демократії, який відбувся мирно, в історично короткий термін, на базі перемовного консенсусу між провідними політичними силами (укладення Пактів Монклоа) вважається хрестоматійним. Ця «нова іспанська модель» перетворилася на домінуючу модель демократичного транзиту багатьох країн світу: від Південної Америки до Східної Європи.

Закономірно постає питання, що посприяло іспанському суспільству після майже 40-річної історії авторитаризму реалізувати цю класичну модель демократичного переходу? Серед багатьох факторів наголосимо на доленосному виборі керівником держави Ф. Франко монархічної форми державної

устрою. 22 липня 1969 року надзвичайна сесія кортесів з ініціативи каудильйо оголосила принца Хуана Карлоса офіційним наступником іспанського престолу (після смерті Франко) [3, р.282; 4, р. 146-154; 5, р. 354-397; 12, с.166; 19, р. 368].

Нагадаємо, що монархія як форма державного правління закорінена в глибинах іспанської історії. Саме з королівською владою пов'язана Реконкіста – війна за відвоювання Піреней в арабів та об'єднання розрізнених іспанських королівств у єдину централізовану державу. Королівська влада уособлювала національну єдність – “іспанськість” Іспанії. Недивно, що упродовж віків слова “Іспанія” та “монархія” були і зостаються синонімами. Незважаючи на перманентне падіння авторитету монархії та кризи, проголошення республік, вигнання та екстрадицію королів, монархія залишалася в XIX та XX століттях постійною і найстабільнішою інституцією, що гарантувала єдність держави, спадковість її розвитку, збереження організаційно-господарських форм, духовних і моральних традицій [6, р.15-20; 7, с.7-38; 8, с. 8; 12, с.153-170].

Найяскравішим прикладом прогресивної і визначальної ролі монархії у XX сторіччі є її місія та роль у забезпеченні мирного переходу іспанського суспільства від майже 40-річного авторитарного франкістського режиму до повноцінної демократичної конституційної монархії. Інститут монархії уособлював у цей доленосний для іспанської нації час Хуан Карлос де Бурбон-і-Бурбон під іменем Хуана Карлоса I.

Мета і завдання нашої наукової розвідки полягають у з'ясуванні на базі оригінальних джерел іспанського походження шляху формування на тлі соціально-політичного розвитку Іспанії іспанського короля Хуана Карлоса I як професійного політика, його особистий внесок в становлення й консолідацію іспанської демократизації, аналізі особливостей комунікацій короля з різними політичними силами заради досягнення консенсусу, ролі і значення особисто Хуана Карлоса I у подоланні спроби нового антидемократичного військового перевороту, особливостей історичної еволюції іспанської монархії.

Зарубіжна та іспанська історіографія іспанських Бурбонів, життя й діяльності Хуана Карлоса I, зокрема, розлога [5, 6; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Всі науковці дотично, у контексті вивчення загального життєпису короля чи новітньої історії Іспанії, аналізували особливості іспанської демократизації і ролі в ній Хуана Карлоса I. Ця проблематика найповніше досліджена Хенкіним С.М. Наратив про короля у перший період його королювання і ролі у мирному переході Королівства до демократії був надзвичайно позитивним. Його характеризували як «народного короля». Автори переважно стверджують, що саме завдяки Хуану Карлосу I в іспанській спільноті на зміну індеферентності і навіть негативному ставленню до монархії прийшла після смерті Ф. Франко впевненість у доцільності й корисності цієї інституції. А після провалу спроби антидемократичного військового перевороту в лютому 1981 року, у придушенні якого Хуан Карлос I зіграв вирішальну роль, широкого розповсюдження серед іспанців набув хуанкарлізм, тобто особлива приязнь та захоплення не стільки інститутом монархії, як особистістю короля. Щоправда, в останні роки правління популярність короля різко знизилась. Причиною цього стали корупційні та амурні скандали самого короля та членів королівської родини. Прикладом такого критичного життєпису короля стало дослідження Ребеки Кінтанс «Хуан Карлос I. Біографія без замовчувань» [15]. Ми ж, оцінюючи роль Хуана Карлоса I у демонтажі франкізму, зосереджуємось насамперед на його заслугах на цьому епохальному відтинку іспанської історії.

Певним науковим доробком у досліджуваному нами сенсі представлена і вітчизняна іспаністика. Серед таких авторів відзначимо О. Іваницьку [16], В. Годлевську [17], Л. Матлай [18].

Підсумовуючи наш короткий історіографічний аналіз, зазначимо, що на часі створення комплексного дослідження про роль інституту монархії в особі Хуана Карлоса I у демократизації по-іспанськи. Наша стаття є такою першою спробою у вітчизняній іспаністиці.

20 листопада 1975 року іспанський каудильйо Ф.Франко завершив свій земний шлях. Згідно з ініціативою каудильйо та рішенням надзвичайної сесії кортесів від 22 липня 1969 року про оголошення Хуана Карлоса офіційним спадкоємцем іспанського престолу, повноваження глави держави переходили до Хуана Карлоса. У політичному заповіті каудильйо закликав: «Надайте йому (Хуану Карлосу – О.І.) таку ж підтримку, яку я мав від вас» [22, р.231; 23, р. 339-340].

За свого життя Ф.Франко міцно вбудував монархію і майбутнього короля у систему франкістської авторитарної державності. Політичною основою спадковості влади, за задумом генералісїмуса, мала стати присяга Хуана Карлоса під час коронації вірності франкістським Основним законам і принципам «Національного руху». У зауважованій коронаційній промові король все ж недвозначно дав зрозуміти, що в історії Іспанії починається «нова епоха», перехід до «вільного

й сучасного суспільства», що нова монархія уособлює всіх іспанців, яких закликав до національного примирення: «Я цілком усвідомлюю, що такий великий народ, як наш, потребує глибокого вдосконалення системи. Зміни потребують творчої здатності поєднувати різні погляди задля спільної мети». Король був палким прихильником євроінтеграції, заявивши у коронаційній промові, що «Європа повинна рахуватися з Іспанією», тому що «ми, іспанці, є європейцями». І жодним словом не згадав, на злість та обурення франкістських депутатів, про 18 липня 1936 року [5, р. 322-323; 8, с.39; 10, р.152; 15, р. 166].

Варто наголосити на тому, що Хуан Карлос, будучи потужно інтегрований у франкізм, не піддався його ідейному впливові і демонстрував, наскільки це було можливим за життя Франко, свої ліберальні погляди. Мало хто із його наближених знав про його непересічний інтелектуальний та політичний потенціал. Окрім його вчителя і наставника, професора політичного права Т. Фернандеса-Міранди, який, за словами самого короля, серйозно вплинув на формування його як майбутнього короля. Саме Торквато вчив принца бути витриманим, терпеливим, не піддаватися ілюзіям, бачити події такими, якими вони є насправді. Розмірковуючи на своєю майбутньою «професією короля», Хуан Карлос спитав якось свого учителя: «Хто допомагатиме мені?» «Ніхто, – відповів професор. – Ви будете діяти як канатоходець, котрий працює без страхувальної сітки» [8, с.27].

Проте реальність, в якій жив принц, примушувала його мовчати. «Упродовж багатьох років я знав, що кожне моє слово буде повторене, проаналізоване і по-своєму інтерпретоване... людьми, які не завжди бажали мені добра... Я повинен був контролювати навіть вираз свого обличчя. Це надзвичайно мене втомлювало, визнажувало нервову систему» – згадував Хуан Карлос. Його мовчання оберталося для нього серйозними негативними наслідками. Бачачи принца поряд з Франко з часто-густо з непроникним і відстороненим виразом обличчя, чимало іспанців сприймали його як пустопорожню і недалеку людину, вірного послідовника Франко, його маріонетку. Над ним насміхались, розказували анекдоти. За ним закріпилося декілька прізвиськ: принц Франкістський, Короткий (йшлося про короткотривалість його правління), Хуан Карлос Бобон-і-Бобон («Бобон-і-Бобон» у перекладі з іспанської – «недалекий», «придуркуватий»). Пізніше король говорив, що «упродовж двадцяти років я повинен був зображати недоумкуватого, що було нелегко, але незаперечно вдалося, тому що повірили, що я фашист» Монархічні позиції принца Іспанії послаблювались і тим, що в «кооптованій» монархії Франко він був позбавлений династичної легітимності (легітимним спадкоємцем іспанської корони був його батько, дон Хуан, граф Барселонський) і, звідси, не сприймався як самостійна постать [8, с. 27-28; 15, р. 168; 28, с.209-210].

Щонайперше, що вдалося королю в дні поховання каудильйо та організації військового параду з нагоди його коронації, так це збереження громадського порядку в столиці і країні. На вулицях перебували студенти-фалангісти з своїм улюбленим гаслом «Нам не потрібні королі-ідіоти». Страйкували баски. Але саме авторитет короля в армії і цивільній гвардії зіграв вирішальну роль у збереженні громадського порядку. Зміцнилися позиції короля в армійських частинах і успішним виконанням функцій глави держави під час хвороби каудильйо. Хуан Карлос вразив усіх своєю залізною рішучістю, ініціативністю та енергійністю, завдяки чому була полагоджена проблема з Іспанською Сахарою [5, р. 313-316; 8, с.37; 15, р. 166; 23, р.235; 24, р.187; 25, р.16, 19-34, 37-52; 26, р.231; 27, р. 240-244, 419].

Всупереч загальноприйнятому твердженню, у молодого короля не було чітко розробленого проекту демократичного реформування країни. Проте, за порадою Т.Фернандеса-Міранди, він дотримувався деяких базових принципів: по-перше, діяти законно, в рамках франкістських законів, поступово змінюючи або замінюючи їх; по-друге, уникати прямого власного залучення до рішень політичного спрямування, діяти здебільшого за лаштунками; по-третє, реформування франкізму має відбуватися мирно, шляхом перемовин, консультацій, консенсусом, уникаючи соціальних потрясінь як з боку лівих, так і «бункеру». Отже, особливістю іспанського демократичного транзиту було те, що франкістські закони та структури демонтувались поступово, вони існували деякий час поряд з новоствореними демократичними інституціями, чиновництво його часів не зазнало жодних переслідувань. Демократія в Іспанії запроваджувалась згори, легально і також за участю державних діячів франкістської доби [10, р.152].

Хуан Карлос I зосередив у своїх руках величезні владні повноваження, якими донедавна володів Франко. Проте каудильйо використовував їх автоматично, без жодних обмежень, якщо вони і діяли, то мали для нього символічний характер. Для короля отримані повноваження мали здебільшого номінальний характер, оскільки глава держави міг реалізувати свої повноваження лише зі згоди і у координації з провідними державними інституціями – урядом, кортесами і Радою королівства.

Наприклад, призначити чи зняти голову уряду він міг тільки за згоди Ради королівства. Таким чином, іспанський монарх перетворився у свого роду заручника уряду, кортесів та Ради королівства, які тоді очолювалися ортодоксальними франкістами, тобто «бункером», на який він не міг опертися. Франкісти вважали, що існуючі інституції завадять молодому королю відійти від принципів 18 липня 1936 року і Національного Руху. В цих умовах обрана королем лінія поведінки передбачала поступові реформи зверху, поєднання «торгу», домовленостей та обіцянок франкістам з витісненням їх з владних структур і призначенням на найвищі державні посади своїх прихильників. [8, с.41-43].

Зміна голови уряду була ризикована, оскільки Аріаса Наварро призначив терміном на п'ять років сам Франко. Першою у цьому контексті стала посада голови кортесів і Ради королівства, яку обіймала одна особа. Це був Родрігес Валькарсель, запеклий франкіст, термін повноважень якого завершувався 26 листопада, через 6 днів після смерті Франко. Король цим повністю скористався, щоб цю посаду обійняв професор Т.Фернандес-Міранда, палкий прихильник і наставник короля, знавець конституційного права. Викликає захоплення методика дій короля у досягненні цієї мети. Він не гребував хитрощами і обіцянками у перемовинах, обійшовся без посередників, а прямо звернувся до Валькарселя з проханням не подаватися на пролонгацію своїх повноважень, пообіцявши йому нову посаду, міністра-генсека Руху у майбутньому уряді, і, більше того, у своїй типовій люб'язній манері попросив його про послугу, а саме, звернутися до членів Ради королівства включити до списку кандидатів Фернандеса-Міранду. Валькарсель, тамуючи і подив, і лють, погодився. Король не мав твердої впевненості щодо обіцянки Валькарселя. І скористався існуючою за Франко субординацією, коли сановники беззастережно виконували накази каудильйо. Король звернувся до трьох політиків, своїх відвертих своїх ворогів, в тому числі і голови уряду Аріаса Наварро, з проханням підтримати Фернандеса-Міранду на посаді голови кортесів і Ради королівства. Хуан Карлос I мав таку силу переконання, що вони погодилися. Спрацювала традиція служити Франко, а тепер його спадкоємцю. 3 грудня 1975 року Фернандес-Міранда склав присягу як голова кортесів і Ради королівства. Так, Хуан Карлос I отримав один із найвагоміших важелів влади в особі свого найвірнішого і найталановитішого союзника. Король і новий голова кортесів ініціювали нову стратегію реформування франкізму зсередини, через франкістські кортеси і у межах існуючих фундаментальних законів, пошуку існуючих лакун в них. Для більшості іспанських та закордонних аналітиків ідея реформування франкізму з допомогою старих кортесів видавалась примарною. Проте ця тактика була єдиним засобом нейтралізації франкістського істеблішменту, який зберігав високий потенціал блокування реформ. Вона виявилася успішною. Хоча королю і Фернандесу-Міранді доведеться пройти при модифікації системи через візантійський лабіринт франкістських законів [5, р.326-329; 10, р.153].

Король суттєво впливав на призначення реформаторів: міністрів та інших урядовців. Так, не маючи змоги поміняти голову уряду Аріаса Наварро, щоб не викликати протести «бункеру», Хуан Карлос I перепризначив його і водночас рекрутував до кабінету міністрів своїх прихильників: Х.М. де Аріельсу на посаду міністра закордонних справ, М. Фрагу Ірібарне – міністра внутрішніх справ, А. Гаррігеса – міністра юстиції, А. Осоріо – міністра кабінету міністрів, який розробляв план дій уряду і мав регулярні зустрічі з королем, та чимало інших. Монарх отримував детальну інформацію про ситуацію в уряді [10, р.155-157].

На першому засіданні монархічного уряду А.Наварро заявив, що «ми покликані...наполегливо продовжувати величезні досягнення Франко». Він користався будь-якою нагодою, щоб принизити короля, не узгоджував з ним свої плани і програми, тижням не спілкувався з королем. Наварро та його прихильники вважали, що функції короля обмежуватимуться церемоніальними справами. Аріас блефував, з одного боку давав обіцянки монарху у справі демократії, з іншого, у публічних заявах запевняв, що «не дозволить збурити нашу інституційну систему через сверблячку до новацій, чи через дурну безвідповідальність». Прем'єр зіпсував також стосунки і з «бункером», який не міг йому вибачити навіть тих «кущих» реформ. Король, як завжди, діяв рішуче. 1 липня 1976 року санкціонував відставку А. Наварро і домігся схвалення Радою королівства кандидатури А. Суареса новим прем'єром, экс-міністра-генсека Руху у попередньому уряді, енергійного, амбітного і гнучкого політика, який до того ж не мав власних політичних планів і готового реалізувати плани короля. Хуан Карлос I зробив ставку на «цивілізованих правих», які усвідомлювали безперспективність франкізму. Це «покоління сорокових», ровесники короля, які не були учасниками громадянської війни [5, р. 302-303, 334; 8, с.49].

Хуан Карлос I усвідомлював, що інститут монархії немає масової підтримки у народі, який залишався індиферентним і пасивним і боявся втратити те, чого досяг у роки пізнього франкізму [29,с.89-98]. Його сприймали як альтер его Франко. Складалася надзвичайна ситуація: рух

до демократії залишався практично не поміченим для простих іспанців, кабінет міністрів розділений, до того ж під орудою заскорузлого франкіста. На початку 1976 року король зіткнувся з сильним страйковим рухом, баскським сепаратизмом, закликами комуністів до «національної демократичної дії» з метою радикального скинення режиму. Лише в Барселоні страйкувало 80 тис. осіб, у Мадриді – понад 100 тис. В низці міст відбулися зіткнення демонстрантів з поліцією, були вбиті і поранені. До того ж 100 тис. фалангістів мали право носити зброю [5, р. 324, 335-336; 8, с.45.].

Харктерною рисою Хуана Карлоса I була рішучість, мужність, наполегливість та блискавична реакція на події. Він вирішив поговорити з народом. 16 лютого 1976 року король розпочав, всупереч порадам свого оточення, візит до Каталонії. Його зустрічі з каталонцями транслювались по телебаченню. Хвилю захоплення, емоцій та ентузіазму викликало спілкування короля каталонською мовою, яка була заборонена за франкізму. Король зустрівся з кардиналом Каталонії, відвідав монастир Монтсеррат, який вважався центром каталонської культури і націоналістичної опозиції до Мадрида, мав перемовини з представниками каталонської опозиції, включаючи соціалістів та комуністів, відвідав найбільш страйкуючі райони. Хуан Карлос I побув у багатьох провінціях, його відкритість та доступність, спілкування з жителями регіональними мовами, незлічені розмови з різними людьми сприяли зростанню його авторитету і популярності. Громадське опитування наприкінці травня 1976 року засвідчило, що 69% опитуваних (відсоток зростатиме) вважають короля найбільш популярним політичним діячем. Іспанці все більше переконувалися у демократичних намірах Хуана Карлоса I і позбувалися ототожнення його з Франко. Під час поїздок по країні монарх також пересвідчився в існуванні широкого соціального консенсусу, сприятливого для справжньої, але мирної демократизації. Король усвідомлював, що тільки справжня демократія знизить політичний радикалізм [10, р.152; 5, р. 338; 359-360].

Попри складну соціально-політичну ситуацію, король пильно стежив за роботою своїх висуваних – голови кортесів та уряду, головне завдання яких полягало у підготовці фундаменту для закону про політичну реформу, яка відкриє легітимний шлях до демократизації. У центрі всіх перемовин, консультацій, домовленостей і остаточних рішень був іспанський монарх – Хуан Карлос I. Т. Фернандес-Міранда перетворював кортеси у функціонуючий парламент, створив парламентські комісії та групи, регулярно скликав Раду королівства. Король, маючи франкістське право призначати депутатів, замість померлих призначав перевірених лібералів, які очолили комісії та групи. Він також при реформуванні країни максимально використовував конституційно-правовий потенціал франкізму. Так, у березні 1976 року, скликавши вперше і востаннє Раду королівства, Хуан Карлос I продемонстрував ґрунтовні знання конституційного права і нагадав членам Ради, що вони покликані допомагати главі держави в реалізації важливих рішень, в разі їхнього бойкоту він зберігає право звернутися за підтримкою до народу шляхом референдуму [5, р. 131-132; 8, с.43].

Уряд, очолюваний А. Суаресом, який виявився блискучим політиком з феноменальною інтуїцією, що ще раз підтверджує талант короля у підборі кадрів, ухвалив упродовж року низку демократичних реформ і норм, які нівелювали найбільш одіозні структури франкізму. Але чистки не стосувалися їхніх співробітників. Наприклад, розпуск «Національного руху» та франкістських профспілок супроводжувався ремаркою про обов'язкове працевлаштування співробітників на аналогічних посадах в інших державних органах [8, с. 51, 54].

Хуан Карлос I, окрім «бункеру», повинен був зважати і на опозиційний рух, який динамічно розвивався. Страйковий рух, ініційований значною мірою опозицією, зокрема комуністами і соціалістами з підпілля, переконав короля і його ліберальних міністрів у необхідності діалогу з опозицією з метою їхньої легалізації та підтримки суспільної стабільності. Майбутній король ще за життя Франко таємно зустрічався з опозиційними лідерами: Ф. Гонсалесом. Х. Соланою, через посередників, навіть тоталітарного лідера Н. Чаушеску, з керівником підпільної КПІ С. Каррільйо. При перемовинах з опозицією головне завдання полягало в тому, щоб запропонувати лівим опозиційним силам альтернативу їхній стратегії, відомій як «*ruptura democratica*», тобто радикальній, швидкій і повній руйнації франкізму, і запропонувати їм стратегію «*ruptura pactada*», мирного, шляхом домовленостей, переходу до демократії. Контакт з монархією сприяло те, що ліві партії не мали масової підтримки та впливу для самостійного демонтажу франкістської системи. Не мали успіху і влаштовувані ними загальнонаціональні страйки. І Ф. Гонсалес і С. Каррільйо визнали монархію в обмін на легалізацію їхніх партій та участі у вільних парламентських виборах і пообіцяли не перешкоджати монарху у демократизації. Вони зняли гасло «демократичного розриву» з франкізмом і пристали до концепції «узгодженого розриву». В політичному дискурсі лівих дилема «монархія-республіка» була замінена дихотомією «демократія чи диктатура». Як визнали самі лідери

комуністів та соціалістів, це відбулося завдяки прогресивній діяльності Хуана Карлоса І. КПІ була легалізована у квітні 1977 року, якраз у Страстний тиждень. А. Суарес вибрав для цієї акції сприятливий час: більшість міністрів, вищих чиновників та офіцерство були у відпустках з нагоди Великодня. Найочікуванішою могла бути реакція вищого генералітету, який скликав 12 квітня Вищу армійську раду, оприлюднив протестне комюніке, але дисципліновано визнали легалізацію комуністів як доконаний факт [5, р.56-57, 60-61, 320, 338-339; 8, с. 45-46; 15, р.187-188].

18 листопада 1976 року після дискусії, яка тривала 25 годин, кортеси кваліфікованою більшістю голосів ухвалили закон про політичну реформу. Склалася парадоксальна ситуація, франкістські кортеси відкрили шлях до демократії, здійснили таким чином власне «політичне харакірі», узаконивши скасування провідних франкістських інституцій – корпоративних кортесів, Національного Руху, запровадження виборного двопалатного парламенту із законодавчими функціями тощо. Окрім величезної підготовчої роботи щодо закону про політичну реформу, суттєву роль зіграв тиск демократичної громадськості, підтримка нововведень західними демократіями, а також обіцянки, шантаж, латентні погрози, запевнення генералів-франкістів, так званих «*generales azules*», про подальше беззастережне функціонування законів епохи Франко. Зіграв свою роль і той факт, що в разі неприйняття закону, король і Рада королівства могли розпустити кортеси. Закон про політичну реформу мав епохальне значення, оскільки вказував спосіб, в який Хуан Карлос І зможе виконати свою клятву вірності принципам Руху і одночасно залишитися відданим задекларованій ним меті запровадження демократії.

Проте, на думку зарубіжних науковців, головну роль в ухваленні законопроекту мала підтримка короля. Якби він обіймав двозначну позицію, проявив нерішучість, закон був би незреалізованим. В грудні цього року закон про політичну реформу був ухвалений понад 94 % голосів всенародним референдумом. Цікаво, що цей закон оприлюднили в офіційному урядовому віснику під назвою «восьмий фундаментальний закон» (за аналогією з франкізмом). Так на референдумі король отримав демократичну легітимність, а 14 травня 1977 року, за місяць до демократичних парламентських виборів, його батько, дон Хуан, граф Барселонський, передав синову династичні права на корону. Іспанська монархія Бурбонів перестала бути «встановленою» і набула спадковості, зруйнованої Франко. Король, уособлюючи відтепер як демократичну, так і династичну легітимність, став центром тяжіння для найрозмаїтіших сил іспанського суспільства і здобув незаперечний авторитет і вплив. В січні 1977 року 77 % опитаних респондентів заявили, що король відіграє «важливу і надто важливу роль» у внутрішньому і міжнародному житті Іспанії [15, р.182-184, 189; 8, с.54-55, 63; 5, р. 59, 63].

Незважаючи на те, що іспанці схвалили на референдумі політичну реформу, суспільна поляризація зберігалася. Цей негативний факт був одним із визначальних упродовж іспанської історії ХХ сторіччя (військов-монархічна диктатура Прімо де Рівери, квітнева революція 1931 року, екстрадиція короля Альфонсо XIII, громадянська війна 1936-1939 років, франкістський авторитарний режим 1939-1975 років) [7, с. 102-395].

Сповідуючи кредо бути «королем всіх іспанців» і, виходячи із концепції, що монархія уособлює суверенітет народу і є гарантом інтересів нації, Хуан Карлос І ініціював у своєму посланні Генеральним кортесам від 22 липня 1977 року ідею національного примирення. Курс короля на зближення і примирення лівих та правих, на досягнення національного консенсусу став підґрунтям підписання урядом та всіма парламентськими партіями «пактів Монклоа» (урядова резиденція в Мадриді), які передбачали «червоні лінії», які не можна було перетинати і подальшу програму дій щодо стабілізації представницької демократії. Їхнє підписання продемонструвало високий ступінь відповідальності основних політичних сил, їхню готовність до розумного компромісу в ім'я майбутнього своєї країни. Узгоджені дії за «пактами Монклоа» допомогли уникнути економічного колапсу на ключовому етапі переходу до демократії, створити атмосферу «цивілізованого співіснування» політичних сил і поглиблювати демократичний процес [3, р. 287-291; 4, р. 282-283; 30, с.630-631].

Політичний клімат консенсусу, створений «пактами Монклоа», сприяв найважливішій події на першому етапі демократизації – розробці і ухваленню у грудні 1978 року Конституції. Ця Конституція згоди на протигагу Конституції розбрату від 1931 року була схвалена більшістю голосів на референдумі. За Основним законом 1978 року франкістська система відходила у небуття, а представницька демократія отримала юридичне оформлення. Король відмовився від цілої низки повноважень свого попередника і отримав, за конституцією, статус арбітра, надпартійного лідера нації. Дослідники навіть визначили форму правління Хуана Карлоса І як «немонархічну монархію» [5, р.66-68; 8, с.74-77].

Кульмінацією демократичного транзиту, ініційованого й керованого Хуаном Карлосом I, стала його участь у подоланні спроби антидемократичного військового путчу в лютому 1981 року.

Варто зазначити, що Хуан Карлос I був чутливим до армійських питань, зважаючи на свій вишкіл у трьох родах військ [16, с.185-246]. Він залишався консервативним щодо збройних сил, не ініціював зміну військових міністрів, незважаючи на те, що чимало з них були «блакитними генералами» (ті, що воювали у «блакитній дивізії» на боці Гітлера на радянсько-німецькому фронті). Король докладав багато зусиль для збереження лояльності збройних сил і заявив: «Я не хотів допустити, щоб переможці у громадянській війні зазнали поразки при демократії». Загалом вищі військові чини виконували накази свого головнокомандувача [5, р.357-358, 364].

Проте ціла низка урядових реформ: прийняття демократичної Конституції та парламентські й муніципальні вибори, які остаточно поховали франкізм як політичну систему, схвалення Автономних статутів тільки трьох провінцій: Каталонії, Країни Басків і Галісії, легалізація КПП, надання А.Суаресом аудієнції лідеру ОПВ Я.Арафату, якого військовики вважали терористом, активізація терористичної діяльності ЕТА, спричинили гостру критику прем'єра з боку низки генералів. Король, тепер як арбітр у суспільстві, вимушений був дистанціюватися від Суареса. Позиція Хуана Карлоса I, абсолютно коректна з точки зору нової Конституції, була сприйнята військовими як заохочення їхньої дії.

Спецслужбам було відомо про те, що ще в листопаді 1977 року відбулася у Хатіві, невеличкому валенсійському містечку, зустріч генерала Міланса дель Боска, його колеги Колома Гальєгоса, командувача Каталонським військовим округом, адмірала Піта да Вейги, генералів Сантьяго і Альвареса Аренаса. На перемовинах йшлося про загрозливі бунтарські настрої в армії і для попередження нового громадянського протистояння та припинення демократії необхідно створити уряд «національного порятунку». Проте цьому факту не надали серйозного значення [9, с. 176, 181].

Військові скористалися винятковою ситуацією, коли король прийняв відставку А.Суареса і доручив сформувати новий уряд Леопольдо Кальво Сотело, одному із лідерів СДЦ

23 лютого 1981 року, в день парламентських дебатів щодо повторного затвердження кандидатури Кальво Сотело на посаду прем'єр-міністра, озброєні змовники (приблизно 320 осіб) під орудою підполковника Цивільної гвардії Антоніо Техеро (безпосереднього виконавця), генерала Хайме Міланса дель Боска – командувача Валенсійським військовим округом (в минулому офіцера «блакитної дивізії»), і генерала Альфонсо Армади (коли дон Хуан Карлос був принцем, він очолював його секретаріат) – теперішнього замісника начальника штабу сухопутних військ, який перебував за кулісами змови і використовував свої теплі стосунки з королем, які змовники оцінювали як згоду короля на їхні дії, вдерлися до приміщення парламенту. Всі депутати і міністри стали упродовж сімнадцяти з половиною годин заручниками і були інтерновані в кортесах. Сім з одинадцяти військових округів були готові підтримати військовий переворот. Змовники також розраховували на підтримку бронетанкової дивізії «Брунете», дислокованої у декількох кілометрах від Мадрида. До речі, у змові брали участь не тільки військовики, а й цивільні політики – банкіри, великі підприємці і навіть вищі церковні ієрархи, які забезпечили їх грошми і надавали політичну підтримку. Все це, за словами Хуана Карлоса I, сказаних після повалення путчу, засвідчувало серйозність намірів військових, а їхній путч не слід вважати, як дехто говорив, «оперетковим» [9, с. 172, 175; 5, р. 451-453, 467, 469].

Змовники розробили два сценарії. Перший – «жорсткий», здійснюваний Техеро, який передбачав ліквідацію демократичної системи і передачу влади військовій хунті, можливо, на чолі з Мілансом, яка займеться реставрацією франкізму. За другим – «м'яким», який готував Армада, розрахунок робився на створення уряду «національного порятунку» на чолі із «сильним» генералом, яким вважав самого себе, і який приборкає лівих і відновить панівні позиції правих [21, с. 42; 5, р. 469-470].

Доля путчу залежала від позиції і дій короля, адже путчисти прикривались іменам Хуана Карлоса I. Один за одним керівники військових округів відмовляються підтримати путчистів, коли дізнаються, що король не причетний до перевороту. Хуану Карлосу I доповідають, що мільйони іспанців, дізнавшись про путч, не вийшли на вулиці, сидять по домівках і чекають його реакції. Відповідно до Конституції, іспанський монарх міг діяти у цих умовах самостійно (якби хоч один міністр залишався на свободі, король повинен був узгоджувати свої дії з ним); але всі члени уряду були заарештовані Техеро у приміщенні парламенту).

Хуан Карлос I звертається до народу в формі Верховного головнокомандувача о 1.15 ночі 24 лютого. Поряд із ним сидів його син Феліпе, принц Астурійський, якому всього 13 років. Батько-король хоче, щоб його син-спадкоємець корони, бачив, що таке королівська служба. Поряд також королева Софія.

Король спокійно і чітко заявив : «Монархія, символ єдності і стабільності Вітчизни, не може допустити будь-які дії, спрямовані на те, щоб шляхом насильства перервати демократичний процес, визначений Конституцією, за яку проголосував іспанський народ, схваливши її у свій час на референдумі» [9, с.184-210; 5, р.482].

Почувши звернення короля, Іспанія з полегшенням зітхнула. Хуан Карлос I засудив путч. Ніч з 23 на 24 лютого для Хуана Карлоса, за одним влучним висловом, була «ніччю визнання». Він остаточно перестав бути призначеним генералом Франко спадкоємцем «як король» і став справжнім королем Іспанії. У ту ніч, сповнену драматизму, іспанці відкрили в Хуані Карлосі I три характерні риси, притаманні іспанським Бурбонам: здоровий глузд, пам'ять і сміливість. Сміливість відповідальну, яка поєднала відвагу і терпіння. І впевненість в обґрунтованості своїх дій [9, с. 165].

24 лютого була підписана домовленість, відома як «пакт на капоті», оскільки вона була підписана на капоті одно із лендроверів, і військові залишили парламент, підполковник Техеро здався властям, взявши на себе повну відповідальність за скоєне, а іспанський народ (3 млн. осіб) вийшов на вулиці міст, щоб привітати звільнених депутатів, і висловити свою підтримку демократії, конституції і монарху. Дії короля під час лютневих подій сприяли зростанню особистого авторитету Хуана Карлоса I і монархії як інституту влади. Відомий журналіст Франсиско Умбраль написав згодом про події 23 лютого: «Поки ми, іспанці, думали, що заслуговуємо на щось краще, ніж король, виявляється, що у нас є король, якого ми не заслуговуємо» [30, с. 633; 5, р. 482-483, 487-488].

Перемога Іспанської соціалістичної робітничої партії на чолі з Ф. Гонсалесом на парламентських виборах 1982 року означала незворотність демократичного транзиту в Іспанії, гарантом якого був король Хуан Карлос I [31, с. 103].

Таким чином, загальноприйняте твердження про консервативність інституту монархії, а інколи навіть ретроградність, спростовується іспанським досвідом демократизації. Саме монархія в особі Хуана Карлоса I виступила під час демократичного транзиту ініціатором та «локомотивом» мирного демонтажу франкізму та запровадження демократії. Король визначав стратегічні напрями та ухвалював остаточні рішення, а реалізація і важелі управління належали урядові. На першому етапі транзиту король був у відповідності з діючим франкістським законодавством головною діючою особою на політичній сцені Іспанії. Після прийняття Конституції 1978 року король відмовився від низки повноважень свого попередника, його владні функції еволюціонували від статусу головної політичної особи до арбітра та надпартійного лідера нації. Відновлення монархічних інституцій в Іспанії в 1975 році припинило загрозливу поляризацію суспільства, безперервний ланцюг революцій, переворотів, повстань та громадянських воєн, а сам король набув в очах іспанської спільноти символічний характер справедливого захисника національної єдності держави. Саме завдяки харизмі та рішучим діям Хуана Карлоса I іспанці прийняли монархію та її інституції. Іспанський історичний та політичний досвід переконує, що монархія є цілком гнучкою, ідеологічно нейтральною, формою правління сучасності.

Бібліографічний список:

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. /Пер. с англ. М.: РОССПЭН, 2003. 368 с.
2. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2017. №2 (33). с.114-123.
3. Marin Jose Maria, Molinero Carme, Ysas Pere. Historia politica de España 1939-2000. Madrid: Ediciones Istmo, S.A., 2001. 511 p.
4. Historia de España siglo XX. 1939-1996 // Coopd. Martinez Jesus A. Madrid: Catedra, 2003. 519 p.
5. Preston Paul. Juan Carlos. Steering Spain Dictatorship to Democracy. New York-London: W.W.Norton& Compani, 2004. 614 p.
6. Borrás Betriu Rafael. Los ultimos Borbones. De Don Alfonso XIII al Principe Felipe. Barcelona: Flor del Viento Ediciones, S.A., 1999. 490 p.
7. Іваницька О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 600 с.
8. Хенкин С.М. Хуан Карлос I: политический портрет. М.:РАН ИНИОН, 2003. 92 с.
9. Хосе Луис де Вилальонга. Король. Беседы с королем Испании доном Хуаном Карлосом I. М.: Диопринт, 2003. 304 с.
10. Powell T. Charles. Juan Carlos. Un Rey para la Democracia. Barcelona: Planeta, 1995. 430 p.
11. Испанские короли /Под ред. Бернекера В.Л., Карлоса Кальядо Сейделя и Пауля Хозера. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998, 510 с.
12. Пожарская С.П. Бурбоны в Испании. Новая и новейшая история. Москва. 1993. №1. с.153-170.
13. Peñafiel Jaime. Juan Carlos y Sofia. Retrato de un matrimonio. Madrid: La Esfera de los Libros, S.L., 2008. 256 p.
14. Garcia Abad Jose- La Soledad del Rey. Madrid: La Esfera de los Libros, S.L., 2004. 490 p.

15. Quintans Rebeca. Juan Carlos I. La biografia sin silencios. – Argentina/ España/ Mexico: AKAL, 2016. 735 p.
16. Іваницька О.П. Хуан Карлос I: шлях до корони: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 360 с.
17. Годлевська В.Ю. Реставрація монархії як фактору консолідації та стабільності іспанського суспільства в період постфранкізму (1975-1982 рр.) Наукові зваиски Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип.4. 2002. с. 208-2011.
18. Матлай Л.С. Його Величність король Іспанії Хуан Карлос I: унікальність поновлення європейської монархії у XX столітті. Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXIX. 2010. с. 362-366.
19. Sabin Rodriguez Jose Manuel. La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos. Madrid: AKAL, 1997. 449 p.
20. Гарсія Хосе. Испания XX века. М.: Мысль, 1967. 486 с.
21. Давыдов В.М. Испания: траектория модернизации на исходе двадцатого века. М.: ИЛА РАН, 2006. 504 с.
22. Benito Alarcon Juan. Francisco Franco y su tiempo. Madrid: Ediciones fraile, S.A., 1983. 237 p.
23. Bennassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
24. Equipo Cinco. Franco diferente. Diez perfiles historicas. Madrid Editorial Fenix S.L., 1996. 435 p.
25. Oneto Jose. 100 dias en la muerte de Francisco Franco. Madrid: El Pais, 1975. 268 p.
26. Pozuelo Escudero Vicente. Los ultimos 476 dias de Franco. Madrid: Imp. Foresa, 1980. 253 p.
27. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936-1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
28. Іваницька О.П. Альфонсо XIII – король парадоксів. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 231 с.
29. Іваницька О.П. Пізній франкізм: особливості та наслідки трансформації. Вісник Київського міжнародного університету. Серія: міжнародні відносини. Вип.4. 2005. с.89-98.
30. История Испании. В 2-х т. Москва: «Индрик», 2014. Т.2. От войны за испанское наследство до начала XXI века. 871 с.
31. Волкова Г.И. Политическая история Испании XX века. Москва: «Высшая школа», 2005. 191 с.

References:

1. Khantynhton S. (2003), Tretia volna. Demokratyzatsiya v kontse XX veka [The third wave. Democratization in the late twentieth century], Moscow, Russia.
2. Romaniuk O.I. (2017), «What are "defective democracies" and what are they?», Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, №2 (33), pp. 114-123.
3. Marin Jose Maria, Molinero Carme, Ysas Pere(2001), Historia politica de España 1939-2000, Madrid, Spaine.
4. Historia de España siglo XX. 1939-1996 (2003), Coopd. Martinez Jesus A., Madrid, Spaine.
5. Preston Paul. Juan Carlos (2004), Steering Spain Dictatorship to Democracy, New York-London, UK.
6. Borrás Betriu Rafael (1999), Los ultimos Borbones. De Don Alfonso XIII al Principe Felipe, Barcelona, Spaine.
7. Ivanytska O.P. (2017), Ispaniia u XX-XXI storichchiakh [Spain in the XX-XXI centuries] Vinnytsia, Ukraine.
8. Khenkyn S.M. 2003, Khuan Karlos I: polytycheskyi portret [Huan Carlos I: a political portrait], Moscow, Russia.
9. Khose Luys de Vylaloha (2003), Korol. Besedy s korolem Yspanyy donom Khuanom Karlosom, [King. Conversations with the King of Spain, Don Juan Carlos] Moscow, Russia.
10. Powell T. (1995), Charles. Juan Carlos. Un Rey para la Democracia [Rey for Democracy], Barcelona, Spaine.
11. Bernekera V.L Karlosa Kaliado Seidelia y Paulia Khozera. (1998), Yspanskye koroly [Spanish Kings] Rostov-na-Donu, Russia.
12. Pozharskaia S.P. (1993), «Bourbons in Spain. New and recent history», Novaia y noveishaia ystoryia, №1. pp.153-170
13. Peñafiel Jaime (2008), Juan Carlos y Sofia. Retrato de un matrimonio, Madrid, Spaine.
14. Garcia Abad Jose- La Soledad del Rey (2004), Madrid, Spaine.
15. Quintans Rebeca. Juan Carlos I. , (2016), La biografia sin silencios. – Argentina, España/ Mexico, Spaine.
16. Ivanytska O.P.(2019), Juan Carlos I: The Way to the Crown, Vinnytsia, Ukraine
17. Hodlevska V.Iu. (2002), «Restoration of the monarchy as a factor of consolidation and stability of Spanish society in the post-Franco period (1975-1982)», Naukovi zvaysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, Vol.4, pp. 208-2011.
18. Matlai L.S. (2010), «His Majesty King Juan Carlos I of Spain: the uniqueness of the restoration of the European monarchy in the XX century», Naukovi zapysky istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vol XXIX, pp. 362-366.
19. Sabin Rodriguez Jose Manuel (1997), La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos, Madrid, Spaine.
20. Harsya Khose. Garcia Jose (1967), Spain of the XX century, Moscow, Russia.
21. Davыdov V.M. (2006), Spain: the trajectory of modernization at the end of the twentieth century, Moscow, Russia.
22. Benito Alarcon Juan (1983), Francisco Franco y su tiempo. Madrid, Spaine.
23. Bennassar Bartolome (1996), Franco, Madrid, Spaine.
24. Equipo Cinco (1996), Franco diferente. Diez perfiles historicas, Madrid, Spaine.

25. Oneto Jose (1975), 100 dias en la muerte de Francisco Franco, Madrid, Spaine.
26. Pozuelo Escudero Vicente (1980), Los ultimos 476 dias de Franco, Madrid, Spaine.
27. Fusi Juan Pablo (2001), Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936-1975, Madrid, Spaine.
28. Ivanytska O.P. (2006), Alfonso XIII – King of Paradoxes, Chernivtsi, Ukraine.
29. Ivanytska O.P. (2005), Piznii frankizm: osoblyvosti ta naslidky transformatsii [Late Francoism: features and consequences of transformation], Visnyk Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu, Vol.4. pp.89-98.
30. Ystoryia Yspanyy (2014), Vol.2. Ot voyny za yspanskoe nasledstvo do nachala XXI veka [From the war for the Spanish heritage to the beginning of the XXI century], Moskow, Russian.
31. Volkova H.Y. (2005), Political history of twentieth century Spain, Moskow, Russia.

Ivanytska O. P. The Institution of Monarchy as Guarantor of Transition to Democracy in Spain

The article dwells on the role, place and significance of the institution of monarchy represented by the king Juan Carlos I in the transition of Spanish society from almost 40 years of authoritarian dictatorship of F.Franco to a democratic constitutional monarchy. The emphasis is placed on the fact that the model of Spanish transition to democracy is considered to be paradigmatic, and it has been tried and tested in a number of countries. The political, socio-economic, legal and regional prerequisites of the peaceful dismantlement of francoism have been studied. A particular focus has been put on the development of the personality of the Spanish monarch, Juan Carlos I, as a liberal, driving force and guarantor of democratic reforms, on his ability to select and keep within his orbit politicians and intellectuals, advocates for democratic change, and communicate with different sectors of the Spanish politics; on his political instinct, determination, consistency, responsibility and courage. The use of extensive factual material from the most recent Spanish sources justified the conclusion that the institution of monarchy restored in Spain in 1976 proved to be crucial for reconciliation of differently vectored political groups and parties, including communists and socialists. This was accomplished through negotiations and the signing of the pact of national unity (the Moncloa Pacts). The king acted as the initiator and guarantor of irreversible, peaceful and legal transition of Spain to democracy. The article highlights the decisive and exceptional role of Juan Carlos I in keeping down the military coup attempted with a view to eliminating democratic changes and returning the country to authoritarian rule, which occurred in February 1981. It led to the appearance and spreading of the so-called Juancarlism (i.e. respect and admiration for the figure of the Spanish monarch) in the Spanish society. The article traces the evolution of the institution of monarchy in Spain: from absolute and authoritarian to constitutional, parliamentary and democratic. It emphasizes the progressive role of monarchical system in the current context.

Keywords: *monarchy, transition to democracy, Juan Carlos I, francoism, “bunker”, military coup.*